

УДК 159.964.21:271.222(470+571)-8622.05

Олександр Лисенко,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ РОСІЙСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Ретроспектива формування імперських амбіцій та ксенофобських світоглядних переконань росіян (від ідеї Святої Русі, через ідею Великої Русі до ідеї «Руського світу») є вкрай актуальною в контексті усвідомлення ризиків та небезпек політичних, соціальних, культурних, релігійних відносин зі структурами влади та громадянського суспільства Російської Федерації в умовах гібридної війни. Виокремлення типових, константних та набутих в умовах сьогодення етно-психологічних ознак дозволить усвідомити динаміку розвитку російської ментальності; «розвінчати» глибоко укорінену ідеологему щодо «росіян як старших братів», а також вибудувати адекватну тактику та стратегію захисту національних інтересів.

Ключові слова: душа, російська ідея, Київська Русь, Велике князівство Московське, Свята Росія, Православне царство, Третій Рим, імперіалізм.

*Прошлое русского народа – темно,
его настоящее – ужасно,
остаётся вера в будущее...*
(А. Герцен)

В умовах війни нав'язаної Російською федерацією Україні, вкрай актуальним є зосередження дослідницької уваги філософів, політологів, етнографів, психологів на особливостях російської ментальності, психо-емоційного типу та ідеологічного потенціалу народу-загарбника, розвінчення ілюзії щодо братніх кровоспоріднених зв'язків між українцями та росіянами; виявлення дійсних детермінантів завойовницької поведінки Кремля, з метою більш ефективною протидії збройній та ідеологічній агресії.

Осягнути своєрідність російської душі та національного характеру росіян на повірку виявляється справою не з легких. Лише побіжний огляд осмислення цієї проблеми в історії філософії виявляє низку потужних фігур: П. Чаадаєв, Ф. Достоевський, І. Огієнко, В. Соловйов, М. Бердяєв, С. Франк, І. Ільїн, Л. Карсавін, М. Костомаров, М. Кітов, які розкривали константи національної ментальності росіян на тлі соціо-культурної динаміки. «Історія російського народу одна з найболючіших історій: боротьба з татарськими навалами і татарським ярмом, повсякчасна гіпертрофія держави, тоталітарний режим Московського царства, смутна епоха, розкол, насильницький характер петровської реформи,

кріпосне право, яке було найстрашнішою виразкою російського життя, гоніння на інтелігенцію, страта декабристів, моторошний режим пруського юнкера Миколи I, безграмотність народної маси, яку тримали в темряві страху, неминучість революції для вирішення конфліктів і протиріч і її насильницький і кривавий характер і, нарешті, найстрашніша в світовій історії війна... Російський народ є надзвичайно поляризований народ, він є поєднання протилежностей. Ним можна зачаруватися і розчаруватися, від нього завжди можна чекати несподіванок, він надзвичайно здатний викликати до себе сильну любов і сильну ненависть»¹. Таку влучну характеристику російської ментальності дав М. Бердяєв. У праці «Русская идея» він виокремив такі протилежні властивості притаманні російському народу: деспотизм, гіпертрофія держави і анархізм, вільність; жорстокість, схильність до насильства і доброта, людяність, м'якість; обрядовір'я і шукання правди; індивідуалізм, загострена свідомість особистості і безособовий колективізм; націоналізм, самохвальство і універсалізм, уселюдськість; есхатологічно-месіанська релігійність і зовнішнє благочестя; шукання Бога і войовниче безбожництво; смиренність і нахабство; рабство і бунт¹.

Проте, з часу Миколи I Олександровича, в російській історії багато чого змінилось: до п'яти періодів, які виділяв філософ свободи: Русі київської, Росії часів татарського ярма, Росії московської, Росії петровської, Росії радянської, додався шостий – тепер пишеться нова сторінка – путінська Росія, яка має свій специфічний образ і потребує своєї оцінки на новому етапі розвитку суспільних відносин.

Автор «Руської ідеї» так характеризував попередні п'ять періодів історії Російського народу та державності: «розвиток Росії був катастрофічним: Московський період був найгіршим періодом в російській історії, самим задушливим, найбільш азіатсько-татарським за своїм типом. Краще був київський період і період татарського ярма, особливо для церкви, і, вже звичайно, був кращим і значнішим дуалістичний, розкольницький петербурзький період, в якому найбільш розкрилися творчі здібності російського народу... Київська Русь не була замкнута від Заходу, була чутливішою і вільнішою, ніж Московське царство, в задушливій атмосфері якого згасла навіть святість (найменше святих було в цей період)»².

У нашій філософській рефлексії спробуємо з'ясувати чи додав новітній шостий період щось до характеристики національного характеру росіян, чи змінився ментальний портрет та світоглядні цінності, ідеали, пріоритети північного сусіда. Наша стаття не претендує на глибинність та вичерпність теми, це швидше нарис, проект, який потребує

¹ Бердяєв М. О. Русская идея. – СПб.: Азбука-классика, 2008. – С.14-16.

² Там само. – С. 12.

свого подальшого розвитку та змістовно-тематичного наповнення, однак саме такий ракурс постановки проблеми становить наукову цікавість представленого дослідження.

Особливої актуальності ця розвідка набуває в силу тих обставин, що з вини великоамбітного російського «брата» розпочалась найпідступніша братовбивча війна у якій ідея слов'янської ідентичності стала маскою-прикриттям для нав'язування одержимої ідеї «руського миру» та проекту «Новоросія» зі сторони країни-агресора – милітаристської Росії. Зараз, як ніколи, злобленними вилаються слова О. Хомякова: «Нічого доброго. – каже він. – нічого гідного поваги або наслідвання не було в Росії. Скрізь і завжди були безграмотність, неправосуддя, розбій, крамоли, гноблення особистості, бідність, безлад, неосвіченість і розпуста. Погляд не зупиняється ні на одній світлій хвилині в житті народу»³. Апогеєм цих рис в Росії, охарактеризованих справжнім першим російським філософом, на жаль стає сьогодення.

Мілітаристський імперіалізм, сповідуваний В. Путіним, з використанням усіх наявних ресурсів: військового, політичного, економічного, ідеологічного та релігійного пропагує ненависть до усього найближчого, що не визнає зверхність Руського Егрегора. Ідеологи та адепти «Руського миру» спекулюють ідеєю слов'янської ідентичності та маскують нею справжні імперські, ксенофобські та людиноненавистські наміри; поривають духовний зв'язок з джерелом слов'янської ідентичності – з Києвом, не визнають не те що першості Малої (у значенні аутентичної, центральної) Руси, а навіть суверенності українського народу, виявляють люту та ненависть до усього, що вивільнилося з під Кремлівського ярма. Російські пропагандисти переписують історію, привласнюють здобутки Древньої та Святої Руси – типовим прикладам чого може слугувати виступ В. Путіна у Версалі (травень 2017 р.) у якому кремлівський дуче згадав про великого київського князя Ярослава Мудрого та його доньку – королеву Франції Ганну Ярославівну як великих «своїх» (читай: російських) попередників, у контексті ненависті і паплюження усього українського.

Імперські амбіції та ксенофобські установки Москви почали формуватись ще з часів Юрія Долгорукого та його сина Андрія Боголюбського, чітко визначились за часів Івана Грозного, утвердилися за Петра I та Катерини II і активно втілювалися політикою В. Леніна та І. Сталіна та підтверджується політикою В. Путіна.

Першим світоглядно-ідеологічним кроком у цьому напрямку стало обґрунтування ідеалу «Святої Русі». Слід зауважити, що специфічні ознаки московської (руської) православної церкви, як інструменту державної влади у Московії, почали виділятися з часу діяльності митрополита Петра (? – 1326), канонізованого руською православною церквою як святителя. Саме він, за

³ Цит. За: Бердяєв М. О. Русская идея. – СПб.: Азбука-классика, 2008. – С. 16.

наполяганням Івана Калита⁴, переніс митрополиту кафедру з Володимира-на-Клязьмі до Москви. Благословіння митрополитом переслідування та вбивства І. Калитою князя О.М. Тверського, винищення слов'янського населення в угоду татаро-монголам, загравання перед ординськими завойовниками (зокрема ханом Узбеком), дещо пізніше розробка та втілення в життя «іосифлянами» теорії теократичного абсолютизму назавжди визначили російську етатистську модель цезарепапійських відносин істотно відмінних як від візантійської симфонії влад, так і від української моделі взаємин між державою та церквою. Церква, як соціальний інститут, стала в Росії слухняним знаряддям політичної волі правителів. Яскравим підтвердженням цьому є проведення ніконовських реформ та розпалювання внутрішнього церковного розколу, відданне служіння Московської Патріархії царській, пізніше – радянській, а тепер путінській владі, коли шовіністична ідеологія «русского мира» освячується ідеалами Святої Русі, про що докладно пише в своєму монографічному дослідженні М. Кітов⁵.

Не можна не погодитися з М. Бердяєвим, що після народу єврейського, російському народу найбільш властива месіанська ідея, вона проходить через всю російську історію аж до комунізму та ідеї «Руського миру». Після падіння православного Візантійського царства, Московське царство залишилося єдиним православним царством. Російський цар, каже чернець Філофей, «єдиний-то під усім небом християнський цар». Росія – єдине православне царство і в цьому сенсі царство всевітнє, подібно до першого і другого Риму. На цій історіософській ідеї відбувалася гостра імперіалізація православної церкви. Православ'я виявилось вірою у могутність Російської імперії та її священну місію. Росія починає розумітись як епіцентр усього православного світу, більше того – Росія повинна бути там, де православна віра. Російське релігійне покликання, покликання виняткове, зв'язується з силою і величчю російської держави, з винятковим значенням російського царя. Імперіалістична спокуса входить в месіанську свідомість, – наголошує М. Бердяєв⁶.

Кесаревий план буття заміщає у собі Божий, у чому і криється духовний провал ідеї Москви, як Третього Риму. Третій Рим уявлявся, як прояв царської могутності, могутності держави. Цар був визнаний намісником Бога на землі. Царю належали турботи не тільки про інтереси царства, а й про спасіння душі. По аналогії з царем починає розумітись й образ

⁴ Іван Калита – князь московський від 1325 до 1340. (ярлик від хана отримав 1328 р.). По батькові Данилу Олександровичу – нащадок князя Юрія Долгорукого. Володимира Мономаха. По лінії матері Марії Глібівни Білозерської є нащадком Феодори Сартаківни – дочки хана-християнина Сартака, сина Батия і правнука Чингізхана. Засновник династії Калитовичів – правителів Московської держави.

⁵ Кітов М. Г. Руська національна філософія в контексті української історії та культури: Монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – 432 с.

⁶ Бердяєв М. О. Русская идея. – СПб.: Азбука-классика, 2008. – С. 12-18.

Бога. Розуміння Христа в Росії було рабським. Церковна реформа Петра стала кульмінацією ослаблення церкви, невігластва ієрархії і втрати її морального авторитету. Св. Лимитрій Ростовський, який прибув до Ростова з Києва, був вражений брутальністю, невіглаством і здичавінням мирян та кліру Московії.

Важко уявити собі більше збочення християнства, ніж огидний «Домострой», - підсумовує М. Бердяєв⁷.

Саме за царювання Петра I ідеал «Святої Русі» трансформується у концепцію «Великої Русі» – державницьку ідеологію абсолютної монархії, ідеологами якої були В. Татищев, Ф. Прокопович, А. Кантемір та інші, про що докладно пише в своєму монографічному дослідженні Кітов М. Г.⁸ Головним фактором у збиранні слов'янських земель починає виступати не стільки релігійний месіанізм, скільки військове завоювання інших народів, з метою їхнього насильницького «ощасливлення». М. Ломоносов, Г. Державін оспівують велич сили руського штика.

*«Гром победы раздавайся
веселися храбрый Росс!
Звучной славой украшайся
Магомета ты потряс».*

З цього моменту жага до світового панування стає невід'ємним мотивом російських мислителів та державних діячів. Класик марксизму Ф. Енгельс у праці «Зовнішня політика руського царизму» розкриває дійсну суть панславізму, яка полягає у захопленні інших держав з метою територіального розширення Росії: «Тут уже і говорити нічого про возз'єднання розсіяних споріднених племен, які носять руське ім'я, тут маємо справу з неприхованим насильницьким завоюванням чужої території, зі звичайним грабунком»⁹. В іншому місці цей мислитель так характеризує методи зовнішньої політики російської дипломатії і влади: «З залізною наполегливістю, неухильно йдучи до наміченої мети, не спиняючись ні перед яким віроломством, зрадою, вбивством з-за рогу, плазуванням, не шкодуючи грошей ні на які підкупи, не п'яніючи від перемог, не занепадаючи духом при поразках, ступаючи через мільйони солдатських трупів прагне розширенню кордонів Росії від Дніпра і Двини за Віслу, до Пруту, Дунаю і Чорного моря, від Дону і Волги за Кавказ, до джерел Оксусу і Яксарту, щоб зробити Росію великою, могутньою, такою, що викликала б страх і прагнула до світового панування»¹⁰.

⁷ Бердяєв М. О. Русская идея. – СПб.: Азбука-классика, 2008. – С. 24.

⁸ Кітов М. Г. Руська національна філософія в контексті української історії та культури: Монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – 432 с.

⁹ Енгельс Ф. Зовнішня політика російського царизму // Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. Видання друге. Переклад з російської. Вид-во політичної літератури України. – Т. 22. – с. 11–48. – С. 29

¹⁰ Там само. – С. 15.

Мало що змінилося з того часу. До цього дня домінує у свідомості вірян іосифлянсько – гундяєвський формат Руської православної церкви, що зберігає потужну імперську інерцію, у якій історичне московське православ'я часто вступає у антагонізм з нестяжальницьким – вселенським вектором свого розвитку. Одержимість идеологемою «Москва – третій Рим», ідеалом «Великої Русі», імперським месіанізмом призводить до маніакального переживання своєї історичної виключності, безапеляційно поширює москвоцентризм на усе історично значиме (ціннісне) що, навіть побічно мало відношення до історичної долі росіян та втілюється у концепцію «Руського світу». Так несправедливо привласненою була не лише спадщина Києво-руської доби, але й Радянського союзу, науковий, економічний, технічний і військовий потенціал якого був продуктом спільної діяльності усіх народів колишнього СРСР. Та, прагнучи вирватись з в'язниці братніх народів, будувати власну державну, культурну, національну суверенність хотілось усім народам колишнього СРСР. Хотілось усім, тільки не росіянам, які знову підступно використали спільну спадщину проти колишніх співгромадян: Молдова, Грузія, тепер Україна...

Московська імперськість є спадкоємицею азійських деспотій, але в своєму регресі значно випередила останні у ксенофобії та різного роду нетерпимості: етнічній, політичній, релігійній, культурній. Якщо Золота орда сповідувала релігійну толерантність та обмежувалася політичним домінуванням, обкладаючи податтю підкорені народи, то російській шовінізм прагне стерти в прах всі прояви будь-якої суверенності, іншості, використовуючи при цьому увесь історично здобутий, збережений та примножений інструментарій: то заграючи з кланово-олігархічною владою – як в Чечні, то цинічно спекулюючи на псевдоідентичності зазомбованих манкуртів у Придністров'ї, Абхазії, Донбасі та Криму.

Недолугі аргументи на кшталт: «Нас там нет...», «Это гражданская война» і т.д. спростовують самі себе, адже заявляють самоусунення від конструктивного вирішення проблеми Росії, яка гіпотетично могла б виступити миротворчою силою за умови саме громадянської війни в Україні. А оскільки саме Росія і виступила ініціатором агресії, зумівши використати на свою користь інерцію історичної пам'яті радянського минулого у свідомості найменш критично мислячої маси населення Криму та Донбасу, то така вірогідність дорівнює нулю. Усі потуги російської дипломатії спрямовані на повернення України в орбіту свого геополітичного впливу через зміну державного та конституційного устрою України, який би легалізував дії кремлівських сил у особі федеративних агентів ЛДНР, та посилив дію розкладаючих антиукраїнських настроїв, зруйнував українську ідентичність...

Внутрішній спротив владі у росіян, про який писав М. Бердяєв, зараз є, на жаль, витіснений своєю протилежністю – рабською покірністю мас, переконаних у непомильності своїх вождів та підлабузництвом придворної квазі-інтелігенції: політичної, наукової, культурної на тлі загальної ейфорії, спровокованої ілюзією власного месіанізму та відновлення історичної справедливості, що знаходить своє відображення у концепції «Руського світу» та проекту «Новоросія».

Отже, вперше в історії завойовницька зовнішня політика правлячої влади у відношенні до сусідніх народів має одностайну підтримку різних суспільних верств, згуртованих ксенофобською ненавистю до усього не російського, що повторює ситуацію у фашистській Німеччині 34-41 років ХХ століття.

Вперше саме росіяни підштовхують людство до свого самознищення, враховуючи військово-технічний потенціал можливих учасників третьої світової війни...

Це ті риси якими збагатили росіяни свій ментальний портрет на новому етапі історичного поступу, у ідеологічній фазі «Руського світу».

Проте і у сьогоденній ситуації на справжню російську інтелігенцію покладаються найбільші сподівання, виходячи з чисельних історичних прецедентів та з поодиноких, поки що, реалій в російському політикумі «Інтелігенція була ідеалістичним класом, класом людей, цілком захоплених ідеями і готових в ім'я своїх ідей йти на каторгу і на страту. Інтелігенція відчувала свободу від тяжкості історії, проти якої вона повставала. Завжди пробудження російської свідомості і російської думки було повстанням проти імперської Росії»¹¹. Потрібно мати велику любов до своєї Батьківщини, щоб подібно до П. Чаадаєва, О. Хом'якова та інших, на межі самозвечення, сміливо викривати ганебні сторони власного життя, з метою майбутнього очищення, просвітлення та преображення.

У вірші О. Хом'якова « Тебя призвал на брань святую...» є такі строки:

*В судах черна неправдой чёрной
И игом рабства клеймена;
Безбожной лести, лжи тлетворной,
И лени мёртвой и позорной,
И всякой мерзости полна!..*

*О, недостойная избранья,
Ты избрана! Скорей омой
Себя водою покаянья,
Да гром двойного наказания
Не грянет над твоей главой!*

¹¹ Бердяев М. О. Русская идея. – СПб.: Азбука-классика, 2008. – с.5.

*С душой коленопреклоненной,
С главой, лежащею в пыли,
И раны совести растленной
Едем плача исцели!*

І сьогодні в російському політикумі знаходяться пасіонарії такі як В. Новодворська, Б. Немцов та інші, що намагаються відвернути трагічні наслідки ментального альтер-его російської душі, слугують яскравим прикладом прояву кращих моральних, духовних та політичних якостей в плані саморозвитку та у відношенні до сусідніх народів.

Хочеться вірити, що «Россия вспрянет ото сна, и на обломках самовластья» сформується нова Росія на чолі з новою політичною елітою, з якою Україна побудує добросусідські і партнерські відносини.

Oleksandr Lysenko, *PhD in Philosophy, Docent at the Department of Philosophy of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman*

AMBIVALENCE OF THE RUSSIAN MENTALITY

The retrospective of the formation of imperial ambitions and xenophobic *ideological beliefs of Russians (from the idea of the Holy Rus through the idea of the Great Russia and to the idea of the Russian world)* is extremely relevant in the context of understanding the risks and dangers of political, social, cultural and religious relations with the structures of power and civil society of the Russian Federation in times of a hybrid war. The isolation of typical, constant ethno-psychological signs acquired in the contemporary conditions allows realizing the Russian mentality development dynamics; «undermining» a deeply rooted ideology of «Russians as elder brothers», as well as developing an adequate tactics and strategies to protect national interests.

In conditions of war imposed to Ukraine by the Russian Federation, philosophers, political scientists, ethnographers, psychologists focus in their research on the peculiarities of Russian mentality, psycho-emotional type and ideological potential of the invaders; on the debacle of an illusion of fraternal blood-related links between Ukrainians and Russians; on identification of the real determinants of the Kremlin's aggressive behavior in order to more effectively counteract the armed and ideological aggression.

However, much has changed in Russian history since Nikolai Alexandrovich: the five periods distinguished by philosophers of freedom: Kyivan Rus', Russia during the Tartar yoke, Grand Duchy of Moscow, the Russian Empire (Peter the Great), Russian Soviet Federative Socialist Republic, were complemented by the sixth, as now a new page is written – Putin's Russia, which has its own specific image.

The author highlights that this intelligence is acquired due to the fact that the fault of the greatly ambitious Russian 'brother' began the most intense fratricidal war in which the idea of Slavic identity became a mask-cover for imposing the insistent idea of 'Russian peace' from the side of military aggressor country Russia, which reveals the most complete and manifested image of Putin's Russia.

Key words: *soul, Russian idea, Kyivan Rus', Grand Duchy of Moscow, Holy Russia, Orthodox Tsardom, Third Rome, imperialism.*

References

1. Berdyaev M.O. The Russian Idea.
2. Kitov M. G. Russian National Philosophy in the Context of Ukrainian History and Culture: Monograph. - K.: View. PARAPAN, 2008. - 432 pp.
3. Engels F. Foreign policy of the Russian tsarism // Marx K. and Engels F. Works. Second Edition Translation from Russian. View of political literature of Ukraine. - T. 22. - P. 11-48.

Стаття надійшла 30.11.2017